

Лучка Л. М.

Дніпропетровський національний університет ім. О. Гончара,

Наукова бібліотека

РОЛЬ БІБЛІОТЕК У КНИГОВИДАВНИЧОМУ ПРОСТОРІ КАТЕРИНОСЛАВЩИНИ ДРУГОЇ ПОЛОВИНИ XIX – ПОЧАТКУ XX СТ.

Визначено місце та роль видавничих закладів, книгарень у формуванні та розвитку бібліотечних осередків різного підпорядкування. Проаналізовано склад книжкової продукції за тематико-мовними ознаками. Виявлено основні напрямки процесу комплектування бібліотек та особливості змістовного поповнення фондів зібраних краю.

Ключові слова: видавництва, книгарні, бібліотечні осередки, українські видання, Катеринославська губернія.

Предметом даного дослідження стало вивчення процесу створення, розвитку та взаємодії трьох важливих складових науково-культурного потенціалу суспільства. Тема історії видавництва та книгарень у регіональному вимірі є малодослідженою і потребує підвищеної уваги науковців. Тому ця розвідка є спробою висвітлити невідомі до цього часу сторінки історії бібліотечної справи та книговидавництва Катеринославської губернії.

Бібліотеки Катеринославщини відігравали важливу роль у розповсюдженні книг та поширенні знань серед громадськості на регіональному рівні. Розвиток та діяльність бібліотек тісно пов'язано з видавництвами і книжковими крамницями, які є постачальниками книжкової продукції й центрами розповсюдження літератури. Вагому роль у формуванні бібліотечних фондів та якісному задоволенні читацьких запитів губернії відігравали типо-літографії державного рівня та приватних осіб (Губернського правління, Л.І. Сатановського, М.С. Копилова, Л.М. Ротенберга). До 1917 р. бібліотеки міста отримували «Памятные книжки и адрес-календари», які друкувалися по всій території Російської імперії і розповсюджувалися губернським статистичним комітетом та губернським правлінням. За структурою пам'ятні книжки можна віднести до адміністративного довідника, статистичного звіту та огляду губернії. За словником німецьких видавців XIX ст. Ф.А. Брокгауза та І.А. Ефрона, пам'ятна книжка містить статті з історії, географії, статистики, етнографії, флори та фауни певного краю. Наукову цінність вони мають, тому що друкувалися невеликими накладками. Дослідницький інтерес

викликає рекламний відділ пам'ятних книжок, матеріали якого допомагають виявити фактичний матеріал на губернському рівні [10, с. 675].

У Катеринославській губернії відомими є сім «Памятных книжек и адрес-календарей», які виходили за різні роки (1864-1917 рр.) Довідкові книжки містили інформацію стосовно різних державних, громадських, приватних підприємств, а також про розвиток науки, культури, освіти, благодійницької діяльності регіону. У виданнях Комітету та Губернського правління подаються переліки навчальних закладів, книгозбірень, бібліотек, книжкових крамниць тощо. Наукову цінність має останній «Екатеринославский адрес-календарь на 1917 г.». За своїм змістом джерело є унікальним і достатньо наповненим статистичними матеріалами та оглядом подій з січня по липень 1917 р. Важливою є інформація щодо скрутного стану бібліотек навчальних закладів, які у 1917 р. нова влада почала закривати. Незважаючи на зміни назв «Памятных книжек и адрес-календарей» у різні часи, що було притаманне для багатьох губерній Російської імперії, губернські видання залишаються ґрунтовними регіональними джерелами з поглибленого вивчення історико-культурної спадщини краю [1, с. 10; 3, с. 33].

Видавництво та фото-літографія Л.І. Сатановського розміщувалась на Катерининському проспекті (сучасна назва – пр. Д.І. Яворницького). Власник підтримував міцні стосунки з Товариством попечительства про поліпшення умов побуту учнів у початкових училищах губернії. Друкарня мала великий вибір шрифтів, книжкових прикрас та кращі літографічні каміння. Для читачів заклад пропонував місцеві видання, брошури популярного змісту вартістю 0,05 коп. Катеринославський діяч М.С. Копилов утримував друкарню у власному будинку за підтримки земства. У 1910 р. з метою витонченого оформлення книжкової продукції друкарня придбала новітню для того часу набірну машину «Монолейн». Як зазначається, вартість послуг була поміркована. У друкарні М. С. Копилова видавав власні книги О.Г. Авчинніков, підполковник у відставці, член Міської думи, член Військово-історичного та Катеринославського наукового товариства. Відомими є його книги, що збереглися до нашого часу: «Друг бедных», «Япония: военно-географический очерк», «Памяти графа Ф.Э. Келлера». Зазначені видання затверджені Вченим комітетом Міністерства народної освіти. Місцеві видання здобули популярність серед громадського населення Катеринославщини і на початку ХХ ст. отримали відзнаки на виставках у вигляді золотої та чотирьох срібних медалей [1, с. 11; 9, укл. XIV-XV].

У 1910-х рр. в Катеринославі діяло видавництво Л.М. Ротенберга, яке стало відомим підготовкою видань до 100-річного ювілею Т.Г. Шевченка. До наших часів збереглося розкішне видання «Повний збірник творів Т. Шевченка» за редакцією українського історика Д.І. Дорошенка (1914 р.). Книга налічує понад 700 сторінок друку, малюнки художника Б.В. Смірнова, який з 1905 р. мешкав в Україні та подорожував Півднем Росії. Увагу дослідників привертає міткалева оправа, тиснена золотом. Члени осередку планували видати окремим томом листування та щоденник українського поета, а також твори деяких українських класиків. Цей проект не був втілений в життя з причини Першої світової війни та від'їзду з міста редактора Д.І. Дорошенка. З 1911 р. у місті працювало «Українське видавництво», мета якого полягала у друкуванні та розповсюдженні української літератури в цензурних умовах [6, с. 61-62].

Видавництва тісно співпрацювали з книжковими крамницями, які відігравали помітну роль у розповсюдженні та популяризації новітньої для того часу літератури. Саме книгарні слугували ланкою, що поєднувала літературні джерела з читачем, читача з бібліотечними осередками шляхом придбання або купівлі книг та журналів. У середині XIX ст. в Катеринославі був відомим кабінет для читання та книгарня «А.А. Смирдин и К» катеринославського чиновника «Приказа общественного призрения», за походженням німця В.П. Ульмана. Близько 30 років книжкова крамниця та бібліотека підпорядковувались В.П. Ульману та розмішувалась у центрі міста (зараз – вул. Січових Стрільців). У 1889 р. книгозібрання В. Ульмана поповнило фонд Катеринославської міської громадської бібліотеки [5, с. 29].

У другій половині XIX ст. з історії книжкової справи відомою була катеринославська родина Єгорових. Громадський діяч О.І. Єгоров утримував книгарню, яка мала невеличкі за обсягом українські книжки для народу, зокрема художні твори А. Кашенка, казки І. Манжури, власні твори. У той час значного поширення та зацікавленості серед населення вони не мали, тому заклад проіснував недовго. Культурно-освітня діячка Катеринослава С.В. Єгорова продовжила справу свого чоловіка. С.В. Єгорова походила з відомого катеринославського роду Бабенків, була донькою губернського секретаря. Педагогічну освіту отримала в Катеринославській Маріїнській жіночій гімназії.

У другій половині XIX ст. з ім'ям С.В. Єгорової пов'язана історія приватної бібліотеки та книжкової крамниці, які розташовувались на Катерининському проспекті, у будинку П. Штейна. Власниця книжкової крамниці пропонувала великий вибір дитячих

книжок вітчизняних та іноземних видавців. Вартість книжок була номінальною. Глибокий підхід діячки до відбору книг і періодичних видань сприяв формуванню потрібних та корисних зібрань. Увагу привертали ґрунтовні праці та чудово ілюстровані видання з природознавства й географії, які вона замовляла у різних видавництвах. Продукція з її крамниці мали високий рівень друкарського оформлення. З історії відомо, що осередок С.В. Єгорової проіснував до кінця XIX ст. Книги з печаткою «Библиотека для чтения и книжный магазин С.В. Егоровой в Екатеринославе» зберігаються у Науковій бібліотеці ДНУ ім. О. Гончара (6 прим.) [6, с. 58].

Наприкінці XIX ст. видавничу діяльність розпочав В.Є. Алексєєв. Для українського читача він уклав «Каталог малорусских книг магазина В.Е. Алексеева», що містив інформацію про друковану українську художню літературу XIX ст. Перші видання були підготовлені російською та українською мовами. Цікавими є відомості про отримання у 1892/1893 рр. дозволу Київської цензури на друк творів місцевого письменника І. Манжури, присвячених історії, фольклору та народній творчості українського народу. На початку XX ст. бібліотечні осередки Катеринославської губернії комплектувались через дві крамниці В.Є. Алексєєва, які пропонували відвідувачам різноманітну літературу для народних шкіл та дитячого читання. Зазначимо, що власник продавав книги, затверджені Вченою радою Міністерства народної освіти. Значну увагу приділяв зовнішньому вигляду та оформленню, зокрема міцній палітурці. Книжкова продукція видавця мала печатку з назвою «Книжный магазин В.Е. Алексеева в Екатеринославе» [9, укл. XXVI].

На початку XX ст. книгарня комісiонера дирекції народних училищ Катеринославської губернії Й.В. Шафермана мала широкий вибір новітніх видань з усіх галузей знань, перевага віддавалася педагогіці та художній літературі (белетристика). Зі спогадів місцевого діяча В. Машукова відомо, що книжкова крамниця Й.В. Шафермана відносилась до найкращих в Катеринославі щодо вибору нових надходжень літератури. Відділ рідкісних видань Наукової бібліотеки ДНУ ім. О. Гончара зберігає вісім примірників книг з особистою печаткою Й.В. Шафермана [7, с. 28; 8, укл. VI].

У процесах комплектування наукових та спеціальних бібліотек Катеринославщини допомагала книжкова крамниця А.Л. Вільнянського та А.М. Ревзона, яка пропонувала для читання іноземні книги. Найбільший вибір мали німецькі та польські видання. Серед джерел комплектування бібліотечних фондів Катеринославщини окреме місце посідав губернський книжковий склад, який купував книги для бібліотек сільської місцевості за

цінами нижчими ніж у місті. Важливе місце у процесах комплектування земського бібліотечного зібрання губернії посідав оптовий книжковий склад Л.С. Гінзбурга (сучасна – вул. Старокозацька). Склад реалізовував книги різних видавництв, що надходили до міста щоденно. Керівник закладу пропонував бібліотекам знижки за купівлю великих партій книг та здійснення передоплати сучасних журналів. Бібліотеки мали можливість отримати підручники, класичну літературу та перекладні твори [8; 9; 10, укл. XIV].

Різноманітною була діяльність книжкової крамниці «Слово» (сучасна – вул. Шевченка). Власники замовляли українські книжки, ілюстративний матеріал, зокрема портрети українських письменників та громадських діячів, здійснювали передоплату української періодики. Не залишалось поза увагою керівництва дитяче населення, якому пропонували дешеві за вартістю (0,01 коп.) казки українського письменника І.Я. Франка. Вартість цілої бібліотеки дитячих казок становила 0, 08 коп. Книгарня тісно співпрацювала з товариством «Просвіти» [2, с. 324-327].

На початку ХХ ст. вагомий внесок у культурно-освітній розвиток губернії зробили жінки – активні діячі жіночого руху Російської імперії. Вони виступали ініціаторами відкриття багатьох культурно-освітніх закладів, дитячих гуртків, бібліотек. Серед них були представники дворянства, дружини та доньки міських і земських діячів краю. Нашу увагу привернули жінки, що опікувалися розвитком книжкової справи на користь бібліотечного процвітання. У 1900-х рр. в Катеринославі активно діяла книгарня В.Е. Журавської, яка пропонувала населенню нову політичну, філософську та художню літературу. Крамниця викликала підвищений інтерес серед населення, про що свідчить кількість відвідувачів. З невеличкої читальної зали осередок за короткий час перетворився на значну бібліотеку, яка стала місцем зборів гуртків та сприяла розповсюдженню політичної літератури в губернії.. У 1913 р. М.К. Лозинська за допомогою власної крамниці звертала увагу населення на україномовні дитячі видання та новинки української літератури. Педагог за фахом, вона брала активну участь у діяльності бібліотечної комісії. До її послуг входило пошук та виконання читацьких запитів першої дитячої бібліотеки міста [4, с. 15].

Таким чином, бібліотеки, видавництва, книжкові крамниці залишили помітний слід у формуванні культурного простору Катеринославської губернії другої половини ХІХ – на початку ХХ ст. Як потужні складові суспільного розвитку, культурно-освітні та видавничі заклади сприяли розповсюдженню книжкової продукції та поширенню читацького загалу серед різних верств населення. Історія бібліотечних осередків дає можливість простежити

процеси створення та актуальність української книги, вивчати видавничу діяльність друкарень, відтворити еволюцію тематики книжкової спадщини.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Абросимова, С. В. Історія Катеринослава на сторінках видань Губернського статистичного комітету / С. В. Абросимова // Грані. – 2001. – № 3. – С. 9-11.
2. Бібліотека Катеринославської «Просвіти» // Дніпрові хвилі. – 1913. – № 21–22. – С. 324-327.
3. Екатеринославский адрес-календарь на 1917 г. – Екатеринослав, 1916.
4. Книгарня М. К. Лозинської // Дніпрові хвилі. – 1913. – № 1. – С. 15.
5. Лазебник, В. И. «Своим существованием библиотека обязана господину Ульману...» / В. И. Лазебник // Обласна універсальна наукова бібліотека – інформаційно-ресурсний центр регіону: історичні аспекти і сучасність : матеріали обл. міжвід. наук.-практ. конф. – Дніпропетровськ, 2006. – С. 28–33.
6. Лисиченко, Д. Короткий огляд української видавничої діяльності, преси та книготоргівлі на колишній Катеринославщині / Д. Лисиченко // Бібл. вісті. – 1930. – № 2.– С. 57-69.
7. Машуков, В. Воспоминания об Екатеринославе за последние 23 года его существования (1887-1910 гг.) / В. Машуков. – Екатеринослав, 1910.
8. Памятная книжка и адрес-календарь Екатеринославской губернии на 1895 г. / под. ред. Я. Г. Гололобова. – Екатеринослав, 1894.
9. Приднепровье : календарь-ежегодник / А. Г. Авчинников. – Екатеринослав, 1910.
10. Энциклопедический словарь Ф. А. Брокгауза и И. А. Ефрона. Т. XXIIа. – СПб, 1897.

Лучка Л. Н.

Днепропетровский национальный университет им. О. Гончара, Научная библиотека

РОЛЬ БИБЛИОТЕК В КНИГОИЗДАТЕЛЬСКОМ ПРОСТРАНСТВЕ ЕКАТЕРИНОСЛАВЩИНЫ ВО ВТОРОЙ ПОЛОВИНЕ XIX – В НАЧАЛЕ XX ВВ.

Определено место и роль издательских учреждений, книжных магазинов в формировании и развитии библиотечных центров разного подчинения. Проанализирован состав книжной продукции по тематико-языковым признакам. Выявлены основные направления процесса комплектования библиотек и особенности пополнения фондовых собраний края.

Ключевые слова: издательства, книжные магазины, библиотечные центры, украинские издания, Екатеринославская губерния.

Luchka L. M.

Oles Honchar Dnipropetrovsk National University, Scientific Library

**THE ROLE OF LIBRARIES IN PUBLISHING OF KATERINOSLAV IN THE
SECONDHAF OF THE 19th – THE BEGINNING OF THE 20th CENTURIES**

The author of the article defines the importance of publishing houses and book shops in formation of libraries. Book composition according to subjects and languages is analized. Ways of book acquisition are revealed. Content features are shown.

Key words: publishing houses, book shops, libraries, Ukrainian editions, Katerinoslav Province.